

عنوان و نام پدیدآورندگان: اطلس تاریخ اسلام/ نویسندگان: ابوالفضل بنائی کاشی [و دیگران]؛ ناظر فنی جغرافیا: عیسی

گلوردی. قم: مؤسسه فرهنگی هنری اطلس تاریخ شیعه؛ ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری ۴۳۶ ص (رنگی)، نقشه (رنگی)

بهاء ۱۵۰۰۰۰۰ ریال

شابک ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۰۴ - ۶۴۱۶ - ۸

وضعیت فهرست نویسی فیپا

۱. تاریخ باستان - اطلس ها. ۲. تاریخ باستان - نقشه ها. ۳. جغرافیای تاریخی - نقشه ها. ۴. جغرافیای

باستان - نقشه ها. ۵. ایران - تاریخ - پیش از اسلام - اطلس ها. ۶. کشورهای اسلامی - تاریخ - پیش

از اسلام - اطلس ها. ۷. کشورهای اسلامی - تاریخ - پیش از اسلام - اطلس ها. الف. بنائی کاشی،

ابوالفضل؛ ب. گلوردی، عیسی؛ ج. حیدری فر، مجید، ویراستار؛ د. مؤسسه فرهنگی - هنری اطلس

تاریخ شیعه.

رده بندی کنگره D ۵۷/ج ۹

رده بندی دیویی ۹۳۰

اطلس تاریخ اسلام جلد دوم

ناشر: مؤسسه اطلس تاریخ شیعه

چاپ: تهران/۱۳۹۵

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

بها: ۱۵۰۰۰۰۰ ریال

مؤسسه اطلس تاریخ شیعه

تأسیس ۱۳۸۲

www.atlasshia.ir

Email: info@atlasshia.ir

اطلس تاریخ اسلام

مؤسسه اطلس تاریخ شیعه
تأسیس ۱۳۸۲

تحت نظر
حضرت آیت الله عزیز خوشوقت دام ظلّه

مدیر پروژه
ابوالفضل بنائی کاشی

امور رایانه و حروفنگاری

سعید اوتارخانی
عباس اوتارخانی
سید جواد جمالی
مسعود شیری
احمد جمالی
سید مالک زین العابدین

با سپاسگزاری از

آیت الله العظمی جعفر سبحانی
آیت الله سید جعفر مرتضی عاملی
آیت الله محمد صادق نجمی
بهمن دژی
دکتر محسن پرویز
محمدحسین استادآقا
حسین یوسفی
سید محمد مرتضی عاملی
سید رضا مرتضی عاملی
سید رسول موسوی نژادیان
حسن زنده دل
مهدی معینی
حامد طالبی
محمد علی برکتین
فرامرز حسین زاده
مهدی خداداد
هادی بهشتی
جلیل صفری
دکتر حسین رحمانی
هادی عسکری
احمد امیرباقری

و با قدردانی از نهادهای

کمیته حمایت و نظارت بر مؤسسات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد
مرکز تحقیقات ایثار (قم)
کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران (قم)
کتابخانه تخصصی حج و زیارت (قم)
سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (تهران)
اداره کل فرهنگ و ارشاد استان قم
بنیاد دائرة المعارف اسلامی (تهران)

گروه نویسندگان

سرگروه: ابوالفضل بنائی کاشی
سید جلال جمالی
سید کمال جمالی
محمدجواد بهشتی
مهدی گرجی چالسپاری
سید فضل الله نوری
سید مصطفی باقی زاده بافقی
احمد مؤمنی تیکدري

گروه پژوهش های جغرافیای تاریخی

سرگروه: سید جلال جمالی
علی رضا محمدی نژاد
سید محمد رفعتی پور
فضل الله امین زاده

ناظر فنی جغرافیا

دکتر عیسی گلوردی

ویراستار

مجید حیدری فر
جواد چناری

طراحی و صفحه آرایی

مؤسسه اطلس تاریخ شیعه

خط روی جلد

استاد غلامحسین امیرخانی

خط سرفصل ها

استاد علی کبیری

تذهیب طرح جلد

استاد سعید غلامی

ناظر و مشاور هنری طرح جلد

استاد علی کبیری

فهرست مطالب

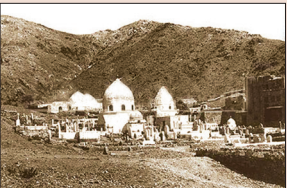
۲۰.....	ميلاد شگفت‌انگيز.....
۲۱.....	محل ولادت رسول خدا ﷺ [مَوْلِدُ النَّبِيِّ]
۲۴.....	دوران شیرخوارگی محمد ﷺ.....
۲۴.....	قبيله بنی‌سُعد.....
۲۸.....	در کنار دایه مهربان.....

۲۸.....	زیارت پدر؛ فقدان مادر.....
۲۸.....	زندگی و شخصیت آمنه در یک نگاه.....
۲۹.....	آرام‌گاه مادر رسول خدا ﷺ.....

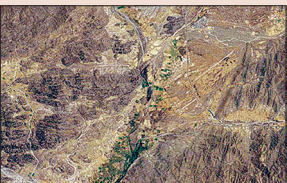
۳۲.....	وداع جانسوز با عبدالمطلب.....
۳۲.....	عبدالمطلب چونان یک امت.....
۳۳.....	زندگی و شخصیت عبدالمطلب در یک نگاه.....
۳۴.....	گورستان حجون یا مَعْلَاة.....
۳۶.....	در پناه ابوطالب.....

۳۷.....	سفر نخست به شام.....
۳۸.....	بُصْرَى.....

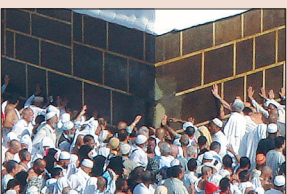
۵۲.....	جُلْفُ الْقُصُول.....
۵۳.....	کار پیامبر ﷺ پیش از بعثت.....
۵۳.....	چوپانی.....
۵۴.....	تجارت.....
۵۵.....	بازار حَبَاشه.....

۵۶.....	ازدواج محمد ﷺ با خدیجه.....
۵۶.....	ازدواج حضرت محمد ﷺ با خدیجه در یک نگاه.....
۵۷.....	خانه خدیجه.....
۶۲.....	پسرخوانده محمد ﷺ.....

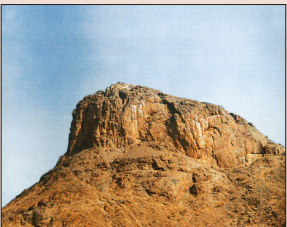
۶۳.....	مولود کعبه.....
...	برخی از دانشمندان اهل تسنن که به ولادت علی ﷺ در کعبه تصریح کرده‌اند...
۶۳.....	نوسازی کعبه.....
۷۰.....	علی ﷺ همراه همیشگی رسول خدا ﷺ.....

بخش دوم:

حضرت محمد ﷺ از بعثت تا هجرت

۷۵.....	آغاز رسالت.....
۷۵.....	امین مکه.....
۷۵.....	عبادت در غار حِرا.....
۷۶.....	حراء، عبادتگاه محمد ﷺ.....
۸۴.....	مسجد اجابه در مکه.....
۸۵.....	تحریم شراب.....
۸۵.....	دعوت سَری؛ رسالتی آرام، مبارزه‌ای منفی.....

۸۵.....	دار ارقم؛ خانه عبادت و تبلیغ.....
۸۶.....	خانه اَرْقَم بنِ اَبی اَرْقَم.....
۸۸.....	پیشسازی در ایمان.....
۸۸.....	ایمان علی ﷺ.....
۸۹.....	ایمان جنّیان.....
۸۹.....	انکار اشراف؛ گرایش مستضعفان.....

فهرست مطالب

۲.....	
--------	--

پی‌ش‌نوشتار

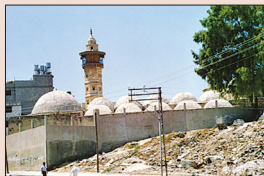
۸.....	نگاهی کوتاه به تاریخ و جغرافیای تاریخی.....
۸.....	تاریخ.....
۸.....	علم تاریخ؛ موضوع و فایده آن.....
۸.....	جایگاه تاریخ در دسته‌بندی علوم.....
۹.....	تاریخ اسلام.....
۹.....	نقش جغرافیا در تاریخ.....
۹.....	فواید جغرافیای تاریخی.....
۹.....	اطلس تاریخ اسلام؛ کتابی با موضوع جغرافیای تاریخی.....
۱۰.....	نگاهی به جلد دوم.....

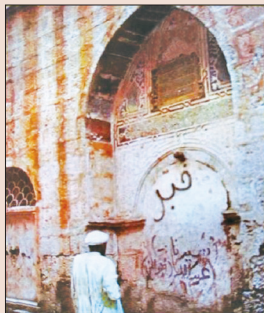
بخش یکم:

حضرت محمد ﷺ از ولادت تا بعثت

۱۲.....	خاندان فضیلت.....
۱۲.....	تبارنامه.....
۱۴.....	بنی‌هاشم.....
۱۴.....	غَزه؛ آرام‌گاه هاشم.....

۱۸.....	بستگان نسبی حضرت محمد ﷺ در زمان ولادت.....
۱۸.....	زندگی و شخصیت عبدالله، پدر رسول خدا ﷺ.....
۱۹.....	دارالتابعه؛ مدفن و مزار عبدالله.....

ایمان نمایندگان مسیحی ۱۳۲
 سال اندوه ۱۳۲
 وفات ابوطالب ۱۳۲
 ابوطالب؛ حامی دین خدا ۱۳۳
 زندگی و شخصیت ابوطالب در یک نگاه ۱۳۴
 خدیجه علیها السلام همسر و همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله ۱۳۶
 وفات خدیجه ۱۳۶
 زندگی و شخصیت خدیجه در یک نگاه ۱۳۷
 آرامگاه ابوطالب و خدیجه ۱۳۸
 ازدواج پیامبر صلی الله علیه و آله با سوده؛ عقد با عایشه ۱۴۰
 علل چندهمسری پیامبر صلی الله علیه و آله ۱۴۰

سفرها و دیدارهای تبلیغی ۱۴۰
 سفر به طائف ۱۴۱
 منطقه مَثَنَه ۱۴۴
 مسجد کُوع (مَوْقِفُ الرِّسُول) ۱۴۶
 مسجد قُنْطَرَه (قَابِل - مَذْهُون) ۱۴۷

ایمان عَدَّاس ۱۴۸
 مسجد عَدَّاس ۱۴۸

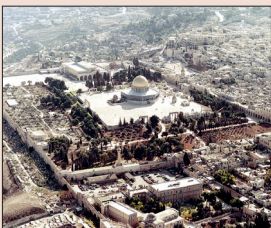
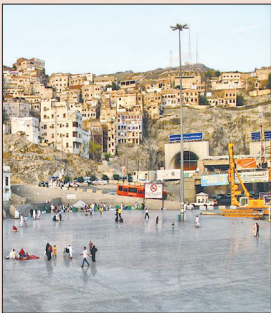
بازگشت به مکه ۱۵۰
 وادی نَخْلَه (نَخْلَه یماتیه) ۱۵۰
 مسجد جَن ۱۵۰

دعوت دیگر قبایل عرب ۱۵۲
 بازارهای عَکاظ، مَجَنَّه و ذوالمَجاز ۱۵۲
 قبایلی که رسول خدا صلی الله علیه و آله رسالت خود را به آنان عرضه داشت ۱۵۵
 قحطی یا عذاب الهی ۱۵۶

نخستین مسلمانان یثرب ۱۵۶
 نخستین مسلمانان خزرجی یثرب ۱۵۶
 نخستین بیعت عَقَبه ۱۵۷
 عَقَبه و مسجد التَّیْبَه ۱۵۸
 مبلغان شایسته و گسترش اسلام در یثرب ۱۶۴
 زندگی و شخصیت مُصْعَب بن عَمْرِو در یک نگاه ۱۶۴

دومین بیعت عقیبه؛ بیعتی برای هجرت و نبرد ۱۶۵
 بیعت‌کنندگان پیمان دوم عَقَبه ۱۶۶
 زنان بیعت‌کننده در پیمان دوم عَقَبه ۱۶۸
 دومین پیمان عَقَبه در یک نگاه ۱۶۸
 نقییان دوازده گانه ۱۶۹
 نقش نقباء در توسعه اسلام در یثرب ۱۶۹
 واکنش قریش ۱۷۰

گسترش اسلام؛ عوامل و زمینه‌ها ۱۷۰
 امتیازهای فرهنگی یثرب ۱۷۰
 نقش تبلیغی قرآن و مبلغان شایسته ۱۷۰
 نمونه‌هایی از تأثیر قرآن ۱۷۱

دعوت علنی ۸۹
 زمینه‌ها و ضرورت‌ها ۸۹
 آغاز دعوت علنی ۹۰
 مرحله اول: دعوت از خویشان ۹۰
 مرحله دوم: فراگیری دعوت ۹۰
 آغاز واکنش‌های تند ۹۰
 سرسخت‌ترین دشمنان اسلام ۹۱
 گونه‌های مبارزه مشرکان با اسلام ۹۳
 مسجد شَجَره در مکه ۹۴
 شکنجه‌های طاقت‌فرسا ۹۵
 نخستین شهدای اسلام ۹۵
 برخی شکنجه‌دیدگان ۹۶
 زندگی و شخصیت عمار در یک نگاه ۹۸
 آرامگاه عمار یاسر در رقه ۹۸

میلاد فاطمه علیها السلام؛ آغاز نسلی مبارک ۱۰۰
 محل ولادت حضرت فاطمه علیها السلام ۱۰۰
 سوره کوثر در یک نگاه ۱۰۱

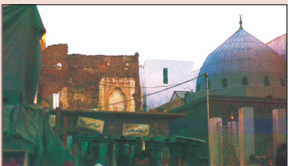
هجرت به حبشه ۱۰۲
 از مکه تا بندر سُئِیبه ۱۰۳
 مهاجران حبشه ۱۰۴
 بندر سُئِیبه ۱۰۸
 دریای قُلْزَم (جار) ۱۱۰

جعفر رهبر مهاجران ۱۱۲
 واکنش قریش ۱۱۲
 هجرت به حبشه در یک نگاه ۱۱۲
 هجرت به حبشه؛ نخستین گام در تبلیغ برون‌مرزی اسلام ۱۱۳
 ایمان حبشیان ۱۱۳
 بندر یاضیع ۱۱۴

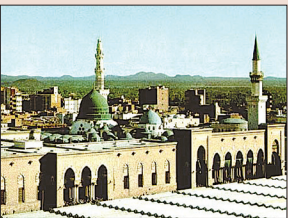
نجاشی‌های عصر پیامبر صلی الله علیه و آله ۱۱۶
 زندگی و شخصیت اَضْحَمَه (نجاشی اول) در یک نگاه ۱۱۶
 زندگی و شخصیت نجاشی دوم در یک نگاه ۱۱۶
 زندگی و شخصیت نجاشی سوم در یک نگاه ۱۱۶
 شهر تاریخی اکسوم ۱۱۷

ایمان اسدالله عزت رسول الله صلی الله علیه و آله ۱۱۸
 محاصره در شعب ابوطالب ۱۱۸
 زمینه‌ها ۱۱۸
 آغازی شوم ۱۱۸
 روزهای دشوار محاصره ۱۱۹
 تبلیغ در محاصره ۱۱۹
 سَقُّ الْقَمَر؛ اعجاز در محاصره ۱۱۹
 مقاومت و پیروزی ۱۲۰
 محاصره در یک نگاه ۱۲۰
 شُعَب ابی طالب ۱۲۱

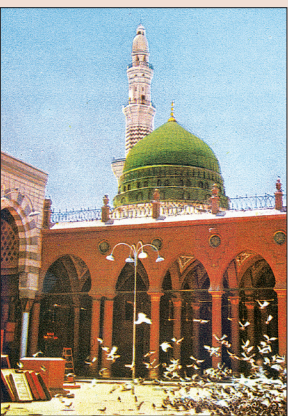
معجزه اِشراء و معراج ۱۲۳
 اِشراء ۱۲۳
 معراج ۱۲۳
 خانه آم‌هانی ۱۲۴
 بیت‌المقدس ۱۲۵

خانه ابوالیوب ۲۲۶
زندگی و شخصیت ابوالیوب انصاری در یک نگاه ۲۲۸

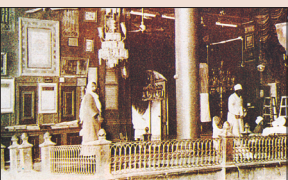
هجرت؛ مبدأ تاریخ اسلامی ۲۳۲
نخستین حکومت اسلامی در مدینه ۲۳۲
پیشینه حکومت در جزیره العرب ۲۳۲
هجرت نبوی، آغاز حکومت عدل جهانی ۲۳۳
ویژگی‌های حکومت اسلامی ۲۳۳
حکومت، زمینه اجرای احکام ۲۳۳
حفظ روایات نبوی ۲۳۳

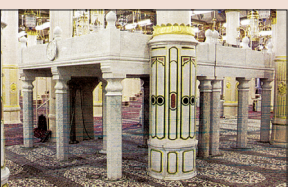
مسجد مدینه؛ نخستین بنای شهر اسلامی ۲۳۴
مشارکت مؤمنانه در ساخت مسجد ۲۳۴
چگونگی ساخت مسجد ۲۳۷
مسجد و هویت اسلامی ۲۳۷
مساحت مسجد نبوی ۲۳۸

محراب رسول خدا ﷺ ۲۴۲
روضه مطهره ۲۴۴
توسعه مسجد ۲۴۷
خانه پیامبر ﷺ و مهاجران ۲۵۰

صَفَه و اصحاب آن ۲۵۰
دَکَة اَغوات ۲۵۱

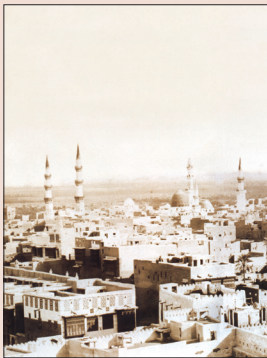
تشریع اذان ۲۵۲
اذان، شعار اسلام و آغازی بر یاد خدا ۲۵۲
نخستین مؤذن رسول خدا ﷺ ۲۵۳
زندگی و شخصیت بلال مؤذن پیامبر ﷺ در یک نگاه ۲۵۳
اضافه شدن رکعات نماز و تشریع نماز شکسته ۲۵۳

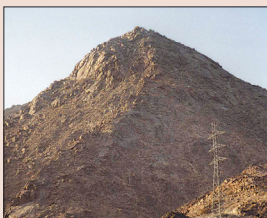
اَمّت اسلامی؛ توحید کلمه بر اساس کلمه توحید ۲۵۴
گام نخست: پیمان برادری و خواهری ۲۵۴
پی‌آمدهای پیمان برادری ۲۵۴
برادری و برابری اصل مستمر اسلامی ۲۵۴
برخی شرکت‌کنندگان در پیمان برادری ۲۵۵
محل وقوع پیمان برادری ۲۵۷
برادری رسول خدا ﷺ و علی ﷺ ۲۵۷

گام دوم؛ نظام‌نامه مدینه ۲۵۸
نگاهی گذرا به محورهای نظام‌نامه مدینه ۲۵۸
دشمنان حکومت اسلام ۲۵۸
نگاه پیامبر ﷺ به دشمنی‌ها ۲۵۸
دشمنان داخلی ۲۵۹
۱. مشرکان مدینه ۲۵۹

هجرت یاران تا هجرت رسول خدا ﷺ ۱۷۱
هجرت؛ ضرورت دین ۱۷۱
ضرورت هجرت از مکه ۱۷۲
چرا یثرب؟ ۱۷۲
پیمان برادری مسلمانان مکه ۱۷۲
آمادگی یثرب و آغاز هجرت اصحاب ۱۷۲
اموال و خانه‌های مهاجران در مکه ۱۷۲
هجرت؛ امتحانی بزرگ ۱۷۳
مهاجران استوار ۱۷۳
بازماندگان از هجرت ۱۷۳
هجرتی دیر هنگام ۱۷۳

توطئه ترور پیامبر ﷺ؛ جان‌نثاری علی ﷺ ۱۷۴
برخی از حاضران مجلس دار الندوه ۱۷۴
دار الندوه ۱۷۴
لُیْلَة المَیِّت ۱۷۵
در جست و جوی رسول خدا ﷺ ۱۷۶
کوه ثور ۱۷۶
در غار ۱۸۰

بخش سوم: حضرت محمد ﷺ از هجرت تا رحلت

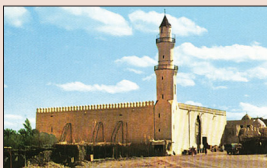
شکوه هجرت ۱۸۳
رخدادهای مسیر ۱۸۶
اسلام اَسْلَمَیان ۱۸۶
خیمه‌گاه اَمّ مَعْبُد ۱۸۸
ادامه تعقیب پیامبر ﷺ ۱۸۹

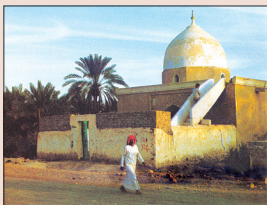
استقبال پرشور در قُبا ۱۹۴
قُبا ۱۹۴
هجرت حضرت علی ﷺ ۲۰۱
اقامت موقت در قبا ۲۰۲
منازل مهاجران ۲۰۴

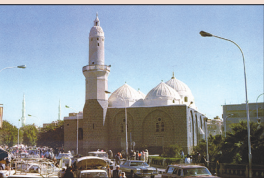
خانه کُلثوم بن هِلم ۲۰۵
مسجد العُمره یا مسجد عَرَفَات ۲۰۷
اقداماتی اساسی در قبا ۲۱۰
۱. نابودی آثار بت‌پرستی ۲۱۰
۲. مسجدسازی ۲۱۰
بت‌شکنان مدینه ۲۱۱

مسجد تقوا ۲۱۲

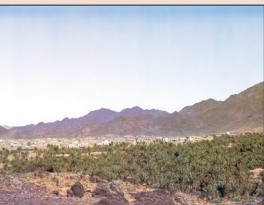

نخستین نماز جمعه پیامبر اکرم ﷺ ۲۱۸
مسجد جمعه ۲۲۰
قُبا تا مرکز مدینه ۲۲۲
ورود رسول خدا ﷺ به مرکز مدینه ۲۲۵

مسجد مُصَلّا (عَمَامَه) ۳۰۶

فتنه قریش، منافقان و مشرکان مدینه ۳۰۹
بازگشت عده‌ای از مهاجران حبشه ۳۰۹

جنگ بُذَر ۳۱۰
تحریک مَکّیان ۳۱۰
سازماندهی سپاه شرک ۳۱۰
تدارکات لشکر شرک ۳۱۱
تأمین‌کنندگان غذای سپاه شرک در بدر ۳۱۱

بسیج مسلمانان ۳۱۲
سازمان سپاه اسلام ۳۱۲
سَقِیّا ۳۱۴
فرمان‌دهی ایمانی رسول خدا ﷺ ۳۱۸

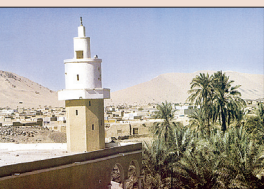
وادی عقیق ۳۱۸
گریختن ابوسفیان و کاروان بازرگانی قریش ۳۲۰
نبرد؛ گزینه قریش ۳۲۰

گردنه لُفَت [الفِتیت] ۳۲۰
نبرد یا گرفتن کاروان تجاری ۳۲۱
مشورت با یاران ۳۲۱
گردنه تاریخی دُفیران ۳۲۴
آگاهی پیامبر ﷺ از وضعیت دشمن ۳۲۶

بُذَر ۳۲۸
میدان نبرد و موقعیت اردوگاه دو سپاه ۳۲۸
روحیه سپاه قریش ۳۲۸
روحیه سپاه اسلام و امداد الهی ۳۲۹

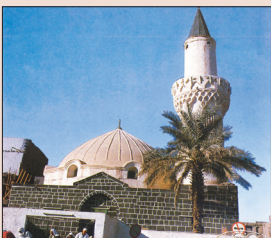
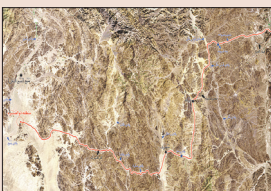
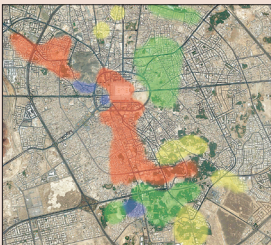
مسجد عریش ۳۳۰
أعلام تاریخی و جغرافیایی منطقه بدر ۳۳۲

تیه‌شنی خَتّان (کَشِیب الخَتّان) ۳۳۶
أَبْرِیق الخَتّان (نَزَقَاء) ۳۳۷

صف آرایی دو سپاه ۳۳۸
پیشنهاد صلح ۳۳۸
آغاز نبرد ۳۳۹
مجاهدان راستین ۳۳۹
نخستین شهید اهل بیت ﷺ ۳۴۱

۲. جبهه یهود ۲۵۹
فتنه‌گری یهود ۲۵۹
پیمان با یهود ۲۶۰
تدبیر پیامبر ﷺ در برابر یهود ۲۶۰

۳. جبهه نفاق؛ حزب شیطان ۲۶۱
روش برخورد پیامبر ﷺ با منافقان ۲۶۱
زندگی و شخصیت عبدالله بن ابّی در یک نگاه ۲۶۱
ابوعامر راهب (فاسق) در یک نگاه ۲۶۲
برخورد اهل مدینه با منافقان ۲۶۲
چهره نفاق در قرآن ۲۶۳

جهاد؛ حرکتی انسانی ۲۶۶
ارتش اسلام؛ ضرورت و سازمان‌دهی ۲۶۶
سازماندهی سپاه اسلام در مدینه ۲۶۶
تربیت نیروی رزمنده ۲۶۶
ایتارگری آگاهانه ۲۶۷
مقاومت رمز پیروزی و نزول امداد الهی ۲۶۷
مسابقات اسبدوانی برای آمادگی نظامی ۲۶۷
مسجد سَقِی ۲۶۸

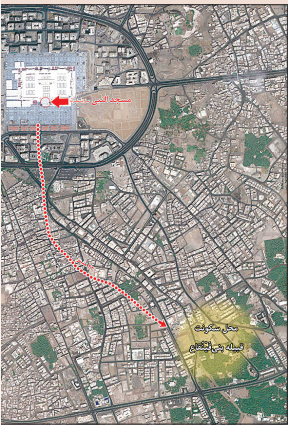
سیاست حق‌طلبی و مدارا در سربه‌ها و غزوه‌ها تا بدر کبری ۲۶۹
سربه‌های ابوذر ۲۶۹
سربه حمزه ۲۷۰
سربۀ عُبَیْدَه بن حَارِث ۲۷۴
چاه و وادی اُخْیاء ۲۷۵
سربۀ سَعْد بن ابی‌وَقَاص ۲۷۶
وادی خُزّار ۲۷۶

وَدّان؛ نخستین غزوه اسلام ۲۷۸
قریه وَدّان در جنوب وادی آبواء ۲۷۹
غزوه بُواط ۲۸۰

غزوه ذو العُشَیْره ۲۸۲
گذرگاه مَبْرَک [ربیع مَبْرَک] ۲۸۴
غزوه سَفْوان یا بُذَر نخست ۲۸۶
سَفْوان ۲۸۷
سربۀ عبدالله بن جَحْش به نَخْلَه ۲۸۸
زندگی و شخصیت عبدالله بن جَحْش در یک نگاه ۲۹۱

تشریع روزه رمضان و زکات فطره ۲۹۲
نماز عید؛ حرکتی اجتماعی ۲۹۲
نمازگاه‌های رسول خدا ﷺ در نماز عید ۲۹۴
آیا بقیع نمازگاه رسول خدا ﷺ در عید بوده است؟ ۲۹۴
مسجد امیرمؤمنان علی علیه السلام ۲۹۸
مسجد قِشْلَه ۳۰۰

مسجد عُمَر بن خَطّاب ۳۰۰
مسجد عُثْمان بن عَفّان ۳۰۲
مسجد مالک بن سنان ۳۰۳
مسجد بلال ۳۰۳
مسجد ابوبکر ۳۰۴

پیمان شکنی یهود پس از بدر ۳۸۴
 پیمان شکنی یهود و عکس العمل رسول خدا ﷺ ۳۸۴
 گشودن جبهه نظامی ۳۸۵
 علل طغیان علنی یهود ۳۸۵
 سیره حکومت دینی در برخورد با دشمنی آشکار یهود ۳۸۵
 غزوه بَنی قَیْنَقَاع ۳۸۵
 حکمی بر اساس عدل و مصلحت ۳۸۶
 کوچ بنی قینقاع ۳۸۶
 غنایم ۳۸۶
 ثمرات غزوه بنی قینقاع ۳۸۶
 برخورد با پیمان شکنان شاعر ۳۸۸
 کشتن عصماء بنت مروان ۳۸۸
 کشتن ابوعفک متهود ۳۸۸

ازدواج آسمانی علی ﷺ و فاطمه ﷺ ۳۸۹
 خواستگاری و عقد ۳۸۹
 الهی بودن ازدواج علی ﷺ و فاطمه ﷺ در آئینه اخبار و روایات ۳۸۹
 رد خواستگاران فاطمه ﷺ در نگاه اهل بیت ﷺ و روایان ۳۹۰
 زمان عقد و عروسی ۳۹۰
 تاریخ خواستگاری و عقد در نگاه مورخان ۳۹۰
 زمان عروسی در نگاه تاریخ نگاران ۳۹۱
 مهریه سرور زنان عالم از نگاه روایان ۳۹۱
 ازدواج علی ﷺ و فاطمه ﷺ در یک نگاه ۳۹۲
 خانه امیرمؤمنان علی ﷺ و حضرت زهرا ﷺ ۳۹۴

غزوه سَوِیق ۳۹۵
 کوه تِیَاب (تیب) ۳۹۸
 نخستین نماز عید قربان ۴۰۰
 وفات عثمان بن مظعون ۴۰۰
 زندگی و شخصیت عثمان بن مظعون ۴۰۰
 آرامگاه عثمان بن مظعون ۴۰۱

وفات رقیه دختر خوانده پیامبر ﷺ ۴۰۲
 زندگی و شخصیت رقیه دختر خوانده رسول خدا ﷺ ۴۰۲
 آرامگاه رقیه دختر خوانده رسول خدا ﷺ ۴۰۳
 غزوه ذی اَمَر ۴۰۴
 ذو اَمَر ۴۰۴

سریه‌ای علیه کعب بن اشرف ۴۰۵
 حصن کعب بن اشرف ۴۰۶
 اعلام جنگ علیه سران یهود و پیمان مجدد صلح ۴۱۰
 غزوه بَخْران ۴۱۰
 بخران ۴۱۱

سریه قَرَدَه (سریه زید بن حارثه) ۴۱۲
 قَرَدَه یا قَرَدَه ۴۱۲

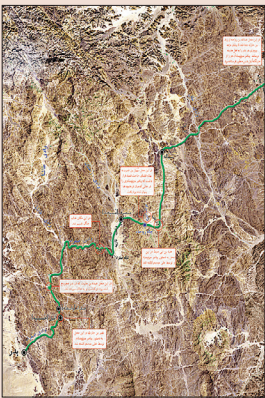
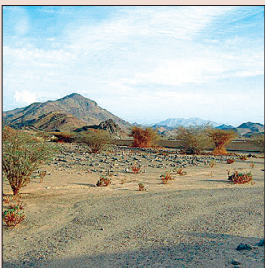
ازدواج با ام‌المؤمنین زینب بنت خزیمه ۴۱۷
 زندگی و شخصیت ام‌المؤمنین زینب بنت خزیمه در یک نگاه ۴۱۷
 میلاد سید جوانان بهشت امام حسن ﷺ ۴۱۸
 سروران جوانان اهل بهشت ۴۱۸

گاه‌شمار

۴۱۹

کتاب‌نامه

۴۲۳

نبرد فراگیر و راهبرد نظامی دو طرف ۳۴۱
 پیش‌گامی رسول خدا ﷺ ۳۴۱
 راهبرد انسانی رسول خدا ﷺ ۳۴۱
 پیروزی در سایه پایداری و امداد الهی ۳۴۲

بدر؛ قتلگاه سران شرک ۳۴۲
 ابوجهل در یک نگاه ۳۴۳
 برخی کشتگان مشرکان در بدر ۳۴۴
 علی ﷺ بگه‌تاز بی‌مانند ۳۴۶
 رزم بی‌مانند علی ﷺ در آئینه اسناد ۳۴۶

شهیدان اسلام ۳۴۷
 مسلمانان دوزخی! ۳۵۰
 منطقه اُثْنیل ۳۵۱

وادی صَفْواء ۳۵۲
 زندگی و شخصیت عُبَیْده بن حارث در یک نگاه ۳۵۲
 آرامگاه عُبَیْده بن حارث ۳۵۳
 غنایم جنگی ۳۵۴
 غایبان سهمیم در غنایم ۳۵۴
 منطقه سَیر ۳۵۵
 حکم الهی درباره اسیران ۳۵۶
 آزادی اسیران ۳۵۶
 اسیران جنگی میهمان مسلمانان ۳۵۶

عِزُّی الطَّبِیْه ۳۵۸
 برخی از اسیران جنگ بدر ۳۶۰

بدر تا مدینه ۳۶۲
 بزرگ‌ترین پیروزی و بازتاب‌ها ۳۶۳
 مژده پیروزی در مدینه ۳۶۳
 واکنش منافقان و یهود ۳۶۳
 مژده پیروزی در حبشه ۳۶۴
 واکنش مکیان ۳۶۴
 زندگی و شخصیت ابولهب در یک نگاه ۳۶۴
 مشرکان و بی‌آمدهای سیاسی بدر ۳۶۵
 نقشه قتل پیامبر ﷺ ۳۶۵
 غزوه بدر در یک نگاه ۳۶۶
 غزوه بدر در قرآن ۳۶۷
 سرنوشت ابوالعاص بن ربیع و هجرت زینب ۳۶۸
 سدّ الابواب ۳۶۹

تغییر قبله ۳۷۰
 تغییر قبله در قرآن ۳۷۱
 مسجد ذوقلین ۳۷۲
 تکه‌های شگرف ۳۷۹
 ازدواج پیامبر ﷺ با ام‌المؤمنین عایشه ۳۸۰

غزوه کُندر ۳۸۰
 قاع خَفْصَا ۳۸۱
 سریه بنی سلیم ۳۸۴

پیش نوشتار

نگاهی کوتاه به

تاریخ و جغرافیای تاریخی

تدوین تاریخ، ترسیم حیات و فرهنگ یک ملت است. در این رهگذر، زمینه‌های پیدایش، بستر حرکت، عوامل و موانع آن پدیده‌ها و حوادث، علل انحطاط یا تعالی، تأثیر و تأثرها، چگونگی روابط و دیگر شوؤن و مظاهر زندگی، نیز فرهنگ و سرگذشت آن جامعه به‌دست یک تاریخ‌نگار نگاشته شده و در معرض مطالعه اندیشمندان قرار می‌گیرد.

این کار از دیدگاه علمی، امری ارزشمند و آگاهی‌بخش و خدمت به علم و تعالی‌بخش روح بشری، به ویژه دانش پژوهان است؛ اما در این میان نکاتی چند اهمیت شایانی دارد:

۱. چگونگی ارتباط مخاطبان با محصول تاریخی نگاشته شده؛

۲. چگونگی ارتباط موثرخان با تاریخی که آن‌را می‌نگارند؛
گاه میان مطالعه‌کننده تاریخ یا موّرخ با موضوع تاریخی نگاشته‌شده، ارتباط و علاقه قلبی کم‌تری وجود دارد؛ مانند کاوشگری که تاریخ انسان‌های آغازین را می‌کاود.

گاه به عکس، میان گزارش تاریخی و مخاطب، علاقه و انگیزه فطری و روحی وجود دارد؛ در این صورت، با توجه به نوع این ارتباط، شدّت و ضعف آن و اهداف و گرایش‌های موّرخ یا میزان توانایی و تبخّر، احاطه و اشراف، امانت و صداقت و انصاف، روح علمی و آزادیگی او و چگونگی دسترسی وی به منابع و متون معتبر و بررسی فراگیر و همه سویه نوشته‌های تاریخی، به حقیقت و واقعیت نزدیک گشته و یا با آن فاصله پیدا می‌کند که در نتیجه، تحریف تاریخ را در پی خواهد داشت.

در این حالت، تفاوت نمی‌کند که میان تاریخ‌خوانان و کسانی که تاریخشان نگاشته شده، در مبانی اعتقادی و فکری و فرهنگی و جغرافیایی وجه اشتراکی وجود دارد یا خیر.

آن‌چه مایه ارتباط قلبی و علاقه درونی مخاطبان با تاریخ‌نگاران می‌شود، تناسب موضوع تاریخی با فطرت انسانی آن‌هاست و تاریخ اسلام و پیامبران و رهبران الهی نمود روشن آن به شمار می‌آید؛ زیرا:

۱-اسلام‌آخرین، بزرگ‌ترین و کامل‌ترین دین الهی است؛
۲-اسلام با آوردن قوانین پیشرفته، همواره نقش خود را در هدایت و سیادت و سعادت مسلمانان حفظ کرده است.
بر این اساس و به دلیل گستردگی سیاسی و فرهنگی مطالب، تاریخ اسلام، موّرخان متعددی از مسلمانان و غیر مسلمانان را به خود جلب کرده و آنان را به سوی تاریخ‌نویسی کشانده است. پس در آن‌چه به نام **تاریخ اسلام** از سوی مغرضان، به‌ویژه نویسندگان نامسلمان ارائه می شود، باید بادیده دقت و احتیاط نگریسته شود. چه بسیار یک‌سونگری‌ها و کاستی‌ها یا تعریف‌هایی را در این نوع آثار می‌توان دید.

بر تاریخ‌نگاران مسلمان بایسته است که پژوهش‌های دقیق و مستند به کتب اصیل تاریخی را با اشراف و تسلط بر معارف قرآن و روایات پیامبر خداﷺ و جانشینان راستین به فرجام برسانند.

تاریخ

«تاریخ» در لغت به معنای زمان است که به‌تدریج در تعیین زمان رویدادها به‌کار رفته است. این واژه در قرآن و احادیث به‌کار نرفته است. خاستگاه پیدایی این کلمه سده دوم بوده و از آن پس رواج پیدا کرده است.^(۱)
درباره ریشه و اشتقاق آن میان لغت‌دانان اختلاف نظر هست. ابوسعید عبدالملک بن قریب اصمعی آن را واژه‌ای عربی و مادّه آن **آرَخ** (بنابر قول قیسی ها) یا **وَرَخ** (تمیمی‌ها و دیگر عرب) دانسته است.^(۲)

از سوی دیگر به‌گفته جوالیقی این واژه ریشه عربی ندارد و مسلمانان آن را از اهل کتاب گرفته‌اند.^(۳)

به نوشته دیگر لغت‌دانان، به احتمال فراوان از ریشه **آرَخ** یا **وَرَخ** زبان سامی در یمن است؛^(۴) چون در سنگ‌نوشته‌های پیش از اسلام که در جنوب عربستان پیدا شده، به معنای ماه قمری به کار رفته است.^(۵)

تاریخ در اصطلاح، به دو گونه است: بحث و بررسی وقایع و حوادث روزگار که **بدان تاریخ نقلی** گویند و آگاهی از قواعد و سنن حاکم بر زندگی گذشتگان از طریق مطالعه و بررسی و تحلیل حوادث و وقایع گذشته که آن را **تاریخ علمی** گویند.

تاریخ به معنای نخست، جزئی و نقلی است نه عقلی؛ علم به بودن است نه شدن و به گذشته تعلق دارد؛ اما تاریخ به معنای دوم، کلی و عقلی است نه نقلی؛ علم به شدن مبتنی بر آگاهی از بودن گذشتگان است. قرآن کریم بر پایه گزارش‌های تاریخی پیامبران ﷺ معیارهای راستین زندگی درست را آموزش می‌دهد:
لَقَدْ كَانَ لَكُمُ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب/۲۱)
وَ قَدْ كَانَتْ لَكُمُ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ. (ممتحنه/۴)

نقل‌های تاریخی را نمی‌توان درست پذیرفت؛ اما در تاریخ مسلماتی هست که از بدیهیات علوم دیگر به‌شمار می‌رود. و موّرخ با تکیه بر عقل و تجربه علمی خود، می‌تواند برخی گزارش‌ها را در بوته نقد قرار داده و به نتیجه اطمینان‌آور برسد.

آری در نقل تاریخ، به مستندترین اسناد تکیه باید کرد که مخالفتی با عقل ندارد. انسان بر اساس آزادی، حاکم بر تاریخ است و نیز مسیر آن را تعیین می‌کند. او بر مبنای فطرت و ساختار روحی و فکری‌اش، آزاد به دنیا آمده است و بر همین اساس رشد یافته و تاریخ را می‌سازد.

کوتاه سخن این‌که تاریخ دارای شخصیت و طبیعت برآمده از ترکیب شخصیت‌های فردی انسان‌هاست و در ساختارش تکامل‌جوست؛ پس ماهیّت تاریخ شعوردار و علمی است.

علم تاریخ؛ موضوع و فایده آن

اگر علم را مباحث منظم درباره تصرفاتی بدانیم که در ظاهر طبیعت پدید می آید، تاریخ نیز مفید پژوهش است و یادگیری با وساطت پژوهش و معرفت از راه پژوهش را می‌رساند.^(۶)

شاید بتوان گفت تاریخ، آگاهی از رویدادهایی است که از رهگذر زمان، به زندگانی جامعه انسانی مرتبط می‌شود.

تاریخ یک علم با گرایش‌های گوناگون است که در آن کارهای گذشته جوامع انسانی، موضوع و محور بحث قرار می گیرد. در این راستا کوشش می‌شود علل وضع قوانین و روابط حاکم و بروز حوادث اجتماعی یا رشد و انحطاط جوامع کشف گردد.

می‌توان گفت انسان بالطبع تاریخ‌دوست است، و گرنه هیچ شریعت و فضایل و اخبار و حکایاتی از گذشتگان به آیندگان نمی‌رسید.^(۷)

بزرگ‌ترین فایده علم تاریخ آن است که موّرخ، از تاریخ جامعه و فرهنگ و سیاست دیروز، معیارهایی

می‌جوید برای بهبود احوال و اعمال امروز. به دیگر سخن، پندپذیری از گذشتگان، مهم‌ترین فایده رویکردهای تاریخی است.

علم تاریخ، جایگاه والایی میان علوم دیگر دارد؛ چون از احوال‌امت‌های گذشته، عرف و باورها، ادیان و حکومت‌ها خبر می‌دهد، از این‌رو یاور علم اخلاق و فقه است.^(۸)

از این رهگذر، هدف علم تاریخ نیز روشن شد که یافتن شیوه‌های درست زندگی از لابه‌لای گزاره‌های تاریخی شدنی است. شاید سبک‌های زندگی متناسب با زمان و مکان مختلف باشد، ولی بدیهی است که اهداف و روش‌های حیات در طول تاریخ انسانی یکسان است. پس تاریخ به بررسی احوال جوامع گذشته و تطوّر و شکوفایی و انحطاط و سقوط آن‌ها می‌پردازد. از این‌رو تاریخ‌نگاران نیز دو گونه‌اند:

۱- سیاسی؛ به پژوهش در حوادث سیاسی مانند جنگ‌ها و اخبار شاهان و سلسله‌ها و دودمان‌ها و سرگذشت آنان می‌پردازند.

۲- تمدّنی؛ به بررسی پیدایش نظام‌ها و نهضت‌های اجتماعی و اقتصادی و قیام‌های فکری و دینی می‌پردازند.^(۹)

جایگاه تاریخ در دسته‌بندی علوم

با آن‌که تاریخ‌نگاری بخش بزرگی از فرهنگ مکتوب عصر اسلامی را به خود اختصاص داده و با تکامل عمومی نهضت فکری و علمی در اسلام هم‌داستانی داشته و از اندک دانش‌هایی است که همیشه زنده بوده، حکمای اسلامی سده‌های نخستین، در طبقه‌بندی علوم، کم‌تر از آن نام برده‌اند.

خوارزمی نخستین کسی است که تاریخ را در شاخه‌بندی علوم آورده است. وی در نیمه قرن چهارم هجری، اخبار (تاریخی) را در نه فصل و در باب ششم از مقاله اول در زمره علوم عربی و شریعت و در کنار فقه و کلام و نحو و کتابت قرار داده است.^(۱۰)

ابن حزم اندلسی^(۱۱) و امام فخر رازی^(۱۲) و دیگران تا زمان ابن‌خلدون سخن خوارزمی را پسندیده‌اند؛ اقا ابن‌خلدون با آن‌که از موّرخان بزرگ است، تاریخ را از دو شاخه علوم نقلی و عقلی نمی‌داند. در سده نهم چند تن از علمای بزرگ مصر مانند کافيجی^(۱۳) (درگذشته ۸۶۷ ه.ق) و سیوطی (در الشماریخ فی علم التاریخ) و سخاوی (در الاعلان بالتوبیخ لمنّ ذمّ التاریخ) به دفاع از تاریخ و تثبیت جایگاه آن میان علوم دینی کوشیده‌اند. به نوشته سخاوی این عالمان تاریخ را نه ابزار محض بلکه تا حدودی هم‌طراز علم حدیث به شمار می‌آوردند.^(۱۴)

- ر.ک: الاعلان بالتوبیخ لمن ذمّ التاریخ، محمد بن عبدالرحمان سخاوی، ص۱۳.
- ر.ک: ادب الکتاب، محمد بن یحیی صولی، ص۱۸۰.
- ر.ک: المغرب من الکلام، الا عجمی علی حروف المعجم، موهوب بن احمد جوالقی، ص۱۳۷.
- ر.ک: التاریخ العربی و المورّخین، شاکر مصطفی، ج۱ ص۴۹.
- ر.ک:المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، ج۱ ص۵۰۹ تا ۵۱۶.
- ر.ک: علم التاریخ، عبد الحمید عبّادی، ص۱۲ و ۱۳.
- ر.ک: تاریخ بیهقی، ص۹.
- ر.ک: الاستقصاء فی اخبار المغرب الاقصی، احمد بن خالد ناصری، ج۱ ص۳ و ۴.
- ر.ک: منهج البحث الاثری و التاریخی، کامل حمید، ص۶۹، در خور توجّه آن‌که میان این دو گروه ترابط برقرار است.
- ر.ک: مفاتیح العلوم، ص۹۷ تا ۱۳۰.
- ر.ک: مراتب العلوم، ص۷۸.
- ر.ک: جامع العلوم، به کوشش محمد حسین تسبیحی، ص۵۰ تا ۶۵.
- ر.ک: المختصر فی التاریخ، ص۵۴ و ۵۵.
- ر.ک: الاعلان بالتوبیخ لمنّ ذم التاریخ، ص۵۴.

تاریخ اسلام

عرب جاهلی رویدادهای مهم خویش را درباره تعصبات قومی و مفاخر و جنگ‌های قبیله‌ای با عنوان **ایام العرب** حفظ می‌کرد و زبان‌به‌زبان به نسل‌های پسین انتقال می‌داد. از سوی دیگر، با ترغیب آموزه‌های قرآنی و روایی، توجه به تاریخ نهادینه شد. در بسیاری از آیات سرگذشت پیامبران و نکاتی از زندگانی آنان آمده که مایه تأمل و دقت و آموزنده موعظه و حکمت است.^(۱)

بر این اساس، قرآن از جایگاه کتاب هدایت، سرگذشت انسان را از دریچه دعوت انبیاءﷺ می‌نگرد و در این رهگذر، از واژه هایی مانند **سُئِلَ الله و آیام الله و عِبرَت، سِیر و قِصَص** یاد کرده است.

در حدیث پیشوایان نیز از این منظر به تاریخ اشاراتی شده است.^(۲) مسلمانان تحت تأثیر این دستورالعمل‌ها نخست به نگارش نبردها و سیره پیامبر خداﷺ پرداختند. اهل بیت آن حضرت نیز به شرح زندگی ایشان اهتمام جستند و این تأکیدهای قرآنی و روایی مایه فزونی اقبال عمومی به زندگی رسول خداﷺ و یاران بزرگوارش شد.

در سده سوم و پس از گذشت حدود دو قرن از تاریخ‌نگاری خبری، مرحله‌ای نو پیش روی تاریخ گشوده شد. **هیشم بن عدی** چهره برجسته اوایل سده سوم را باید حلقه اتصال دو شیوه تاریخ‌نگاری خبری و وقایع‌نگاری دانست.

در وقایع‌نگاری دوره اسلامی، رویدادهای گوناگون به صورت سال‌شمار یا براساس دوران حکومت خلفا شرح می‌شود. قدیمی‌ترین کتاب موجود از این دست، تاریخ **خلیفه بن خِیَاط عَصْفَری** معروف به **شباب** (درگذشته ۲۴۰ ه.ق) است.

در پی او، **ابن قتیبه دینوری** (درگذشته ۲۷۶ ه.ق در المعارف و الامامة و السياسة) و **بلاذری** (درگذشته ۲۷۹ ه.ق در فتوح البلدان) و **ابن اعثم کوفی** (متوفای ۳۱۴ در الفتوح) این نوع تاریخ‌نویسی را پیش بردند.

نقش جغرافیا در تاریخ

جغرافیا دانشی است که از مختصات جغرافیایی شکل حیات و مکان‌های مختلف محیط طبیعی، آب و هوا، شرایط جوّی و رودها و کوه‌ها و دریاها و بیابان‌ها و جنگل‌ها و جزایر و موقعیت طبیعی شهرها و سرزمین‌ها، هم‌چنین حیات گیاهی و جانوری سخن می‌گوید.

جغرافیا دارای چند شاخه است:

۱. **جغرافیای ریاضی**؛ از شکل و حرکات زمین، فصول و اندازه‌گیری ابعاد زمین و نمایش آن به وسیله نقشه‌های جغرافیایی بحث می‌کند.

۲. **جغرافیای طبیعی**؛ درباره عوارض طبیعی و خارجی سطح زمین، توزیع خشکی‌ها و اقیانوس‌ها و دریاها و دگرگونی آن‌ها، آب و هوا، پوشش گیاهی و جانوری گفتگو می‌کند.

۳. **جغرافیای اقتصادی**؛ درباره تولید و پخش و مصرف فراآورده‌های کشاورزی و دامی و صنعتی بحث می‌شود. می‌توان این بخش را جغرافیای بازرگانی نیز نام نهاد.

۴. **جغرافیای سیاسی**؛ از مرزهای جغرافیایی کشورها و روابط داخلی و بین‌المللی و تشکیلات اداری و اجتماعی آنها سخن می‌گوید. در حقیقت، درباره زمین از جهت حکومت انسان بر آن و توزیع حاکمیت بشری بحث می‌شود. در قرن بیستم از آن به **ژئوپولتیک** (geopolitic) یاد می‌شود.

۵. **جغرافیای دیرینه**؛ وضعیت پوسته زمین از نظر چینه‌شناسی و قرار گرفتن خشکی‌ها و دریاها در روزگاران گذشته مشخص می‌کند. از شناخت

توالی طبقات زمین در دوره‌های مختلف زمانی بحث می‌کند که با مطالعه آن به وقوع حوادث زمین‌شناسی آگاهی پیدا می‌شود. بنابراین، در علوم چینه‌شناسی و جغرافیای دیرینه، تاریخ زمین در زمان و مکان مطالعه می‌شود.

۶.**جغرافیای اقیانوس‌شناسی**؛ بررسی علمی پدیده‌هایی است که اختصاص به اقیانوس‌ها دارد و از دو دیدگاه بحث می‌کند:

الف. مطالعه فیزیکی که از شکل و ساختمان، ناهمواری‌های کف و بستر، جریان و درجه حرارت و غلظت آب اقیانوس‌ها گفت‌وگو می‌کند.

ب. مطالعه بیولوژیک که در آن، از حیات در اقیانوس‌ها و زندگی حیوانی و گیاهی با توجه به محیط اقیانوس‌ها به‌گونه کامل بررسی می‌شود.^(۳)

۷. **جغرافیای تاریخی**؛ در این‌باره تعریف خاصی نیست، ولی می‌توان گفت دانشی است که از تأثیر محیط جغرافیایی بر وقایع تاریخی، سیر تکامل دولت‌ها و رهبران ملت و امت‌ها، تغییرات مرزی و تاریخ اکتشافات جغرافیایی بحث می‌کند.

به دیگر سخن، جغرافیای تاریخ با بازسازی سلسله وقایع در محیط‌های گذشته به شیوه‌های تصویری و نقشه‌ای و ارائه جدول‌ها و نمودارها برای تسهیل در فهم قرائن مختلف مخاطبان است.

فواید جغرافیای تاریخی

امروزه در روند رو به رشد و تکامل جوامع و ملل، فراهم‌کردن اطلاعات در زمینه‌های گوناگون حیات آن جامعه، نیاز نخست اجتماعی و التزام دینی در میان امت‌های اسلامی است. تجزیه و تحلیل هوشمندانه داده‌ها و اطلاعات گسترده و نتیجه‌گیری درست از آن‌ها، از ضرورت‌های مهم طُرّاحان و برنامه‌ریزان عصر ماست. با این همه، ارائه مطالب در قالب جغرافیایی و اطلسی، دانشوران را توانا می‌سازد تا داده‌های ده‌ها کتاب و هزاران برگ گزارش فتّی و علمی را به راحتی دریابند.

در کوتاه‌سخن فوائد جغرافیای تاریخی را می‌توان این‌گونه برشمرد:

۱. زیباسازی؛ نقش جغرافیا در زیباسازی موضوعات مختلف مایه برقراری رابطه سریع میان متن و مخاطب می‌شود؛

۲. بیان شاخصه‌ها؛ جغرافیا نه تنها مکان‌یابی را به عهده دارد، بلکه شاخص‌های توسعه جامعه در زمان گذشته یا حال را می‌شناساند و ویژگی‌های خاص اقتصاد و فرهنگ و سیاست هر جامعه‌ای را که در هیچ یک از مراجع دیگر گردآوری نشده، به شکلی ساده و گویا و دقیق عرضه می‌دارد.

به دیگر سخن، امکان دریافت سریع اطلاعات با روشی قیاسی (و مقایسه لایه‌های اطلاعات) انجام می‌گیرد؛

۳. واقع‌نمایی؛ ارائه تصویر زنده و واقعی از وضعیت بخش‌های مختلف زندگی مردم در گذشته که سبب افزایش اطلاعات مخاطبان و دقت هر چه بیش‌تر دانشمندان علوم انسانی خواهد شد؛

۴. سیره گذشتگان؛ مکان‌ها و آثار جغرافیایی شاهد گفته‌ها و کرده‌هایی از پیامبرﷺ و امامان‌ﷺ و یاران آنان و بزرگان اسلامی است. پس بسیار سزاوار است تأمل در آن‌ها و چگونگی زندگی آنان، تا پیوند با رهبران دینی استوار بماند؛

۵. درک منابع اصیل؛ فهم بسیاری از آیات و گفتار پیامبرﷺ و جانشینان او در گرو شناخت زمان و مکان زندگی آنان است. آگاهی به فضا و محیطی که آیه قرآن در آن نازل یا حدیث صادر شده است، کمک بزرگی در درک درست آن‌ها خواهد بود؛

۶. آشنایی با تمدّن اسلامی؛ آگاهی از جغرافیای تاریخی از نگره موقعیت زندگی مسلمانان، به شناخت تاریخ و تمدّن آنان کمک شایانی خواهد داشت؛

۷. پیام معنوی؛ آثار جغرافیایی در سیره رهبران دینی نشان واقعی‌بودن و جاودانگی آنان است. با شنیدن نام مِنا و صفا و مروه، کوه سلع، چاه و مسجد سقیا و ... پیامی دینی و معنوی در اذهان پدید می‌آید؛

۸. زنده‌ساختن تاریخ؛ با وجود دگرگونی حالات و تغییر اوضاع در گذر روزگار، نابودی نشانه‌های تاریخی آسیب‌های زبان‌باری بر زوایای تاریخ و روند عمومی آن می‌زند، به گونه‌ای که به تحریف بسیاری از رخدادهای مهم تاریخی می‌انجامد. جغرافیای تاریخی در پاس‌داری از آثار و شواهد، نشانه‌های تاریخی، نام‌گذاری‌ها، ظرایف و جزئیات تاریخی، نیز مرزبندی‌های کلی و جزئی سودمند است و مانع ابهام در فهم تاریخ یا ساده‌انگاری آن می‌گردد.

۹. کمک به استنباط احکام شرعی؛ توجه به جغرافیای آثار مرتبط با رخدادهای تاریخی که به گونه‌ای با دستورات عملی دین پیوند دارد، در دقت و استنباط فقیهان و مفتیان دینی مؤثر است. در احکامی مانند حجّ، اراضی خالصه، احکام مسافر و... این نکته به خوبی دیده می‌شود.

اطلس تاریخ اسلام؛

کتابی با موضوع جغرافیای تاریخی

اطلس تاریخ اسلام گامی است در راستای ارائه گزاره‌های تاریخی همراه با رویکرد جغرافیای تاریخی. در جلد نخست این کتاب بسترها و زمینه‌های ظهور اسلام از بعد جهانی و به طور ویژه شبه‌جزیره عربستان بررسی شد. در جلد دوم با آغاز بررسی گزاره‌های تاریخی عصر رسول خداﷺ و ابعاد جغرافیای تاریخی آن در قالب پیوست‌های جغرافیایی، روندی متفاوت از جلد نخست پی‌گرفته خواهد شد.

در این‌جا به خلاف جلد پیشین، بسیاری از گزاره‌های تاریخی، زمانی که با قراین و شواهد جغرافیایی همراه می‌شود، به طور مستقیم تأثیر خود بر فهم بهتر گزاره‌های تاریخی را نشان می‌دهد. با این حال فهم کامل‌تر و جامع‌تر، آن‌گاه صورت می‌گیرد که بر ذهنیت‌های درست نشأت‌گرفته از آگاهی‌های کلی محیطی (که پاره‌ای از موضوعات آن در جلد پیشین آمد) استوار گردد.

۱. برای نمونه ر.ک: بقره، آیه ۲۴۶ تا ۲۵۲؛ یوسف، آیه ۱۱۱؛ طه، آیه ۷۷ تا ۹۹؛ (تفسیر المیزان، ج ۲ ص ۳۰۸)

۲. ر.ک: نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۳. ر.ک: فلسفه جغرافیا، حسین شکوهی، ص ۳۱.

جلد دوم و سوم کتاب **اطلس تاریخ اسلام** اختصاص دارد به عصر زندگانی آخرین فرستاده خدا حضرت محمد ﷺ. این عصر از سه بخش زیر پدید آمده است:

- بخش یکم: **حضرت محمد ﷺ از ولادت تا بعثت**
- بخش دوم: **حضرت محمد ﷺ از بعثت تا هجرت**
- بخش سوم: **حضرت محمد ﷺ از هجرت تا رحلت**

جلد دوم به بخش یکم و بخش دوم و قسمتی از بخش سوم (از هجرت رسول خدا ﷺ تا پیش از نبرد اُحد در سال سوم هجری) پرداخته است و **جلد سوم** نیز رویدادهای نبرد اُحد تا رحلت پیامبر را پوشش خواهد داد.

گزاره‌های تاریخی بر پایه منابع اصیل و متعدد سیره نبوی و تاریخ عمومی گرد آمده و تلاش بر آن شده تا از بالاترین دقت ممکن برخوردار باشد.

این گزاره‌ها در بخش یکم (رویدادهای پیش از بعثت) اندک بوده و به طور طبیعی حجم کمی از جلد دوم را دربرگرفته است.

پیوست‌های جغرافیایی معمولاً در چارچوب‌های رنگی، از گزاره‌های تاریخی (متن اصلی کتاب) متمایز گشته تا خواننده را در تفکیک گونه‌های مطالب یاری دهد.

جدول‌ها نیز بار دشوار ارائه مطالب بسیار در حجمی اندک را بر دوش گرفته‌اند تا دسترسی به موضوعات متنوع و یادسپاری آن آسان گردد.

از جدول‌های بخش یکم که زمان و دقت بسیاری را می‌طلبد می‌توان به جدول **تبار حضرت مُحَمَّد ﷺ**^(۱) و **شخصیت و زندگانی عبدالْمُطَّلِب**^(۲) اشاره کرد.

تصاویر بازسازی‌شده رایانه‌ای **خانه خدیجه**^(۳) و **بافت شهری مکه**^(۴) بر اساس مدارک اطمینان‌بخش و دقت در برخی شواهد پدید آمده‌است و می‌توان آن را از جهاتی ممتاز دانست.

ارائه تفصیلی آگاهی‌های مربوط به برخی از موضوعات مانند **عَزَه**^(۵) و **بُصْرَى**^(۶) بدین‌خاطر بوده که خواننده در فضای کامل محیط‌های متفاوت قرار گیرد.

پاره‌ای از صفحات این جلد، هم‌چون جلد پیشین با تصاویر قدیمی زینت یافته که کیفیت پایین برخی از آن‌ها مانع از بهره‌گیری از این تصاویر بارزش تاریخی نگشت. از تصاویر جالب در بخش یکم می‌توان به تصاویر قدیمی شهر **عَزَه**^(۷)، **مقبره عبدالله**^(۸) و **مَوْلِدالنَّبِی ﷺ**^(۹) اشاره کرد.

نگاره‌های کهن نیز با قدمتی بیش از تصویر عکاسی، در ترسیم فضای تاریخی نقش دارد. از نگاره‌های بخش یکم می‌توان به نگاره **مَوْلِدالنَّبِی ﷺ**^(۱۰) و **بُصْرَى**^(۱۱) اشاره کرد.

بخش دوم کتاب به رویداد مهم بعثت و سال‌های دشوار پس از آن در مکه می‌پردازد.

درباره بخش دوم کتاب می‌توان از نگاره‌های **معجزه شَقِّ الْقَمَر**^(۱۲)، **بندر قَلَزَم**^(۱۳)، **بندر جَدَه**^(۱۴) و **گورستان**

حُجُون^(۱۵) یاد کرد. چنان‌که تصاویر تاریخی ارزشمندی چون تصاویر **حجون**^(۱۶)، **کوه صفا**^(۱۷) و **بیت‌المقدس**^(۱۸) را در خود گنجانده‌است.

از نقشه‌های ممتاز بخش دوم به نقشه **مسیر مکه – طائف**^(۱۹) و از جدول‌های دقیق و پرمضمون این بخش به جدول **زندگی و شخصیت ابوطالب**^(۲۰) و **خدیجه**^(۲۱)، **سرسخت‌ترین دشمنان اسلام**^(۲۲)، **مهاجران حبشه**^(۲۳) و **بیعت‌کنندگان پیمان عقبه**^(۲۴) می‌توان اشاره کرد.

بخش سوم کتاب، هجرت رسول خدا ﷺ از مکه به مدینه و رویدادهای سال‌های نخستین پس از هجرت را در خود گنجانده است. موضوعات پراهمیتی چون شکل‌گیری جامعه‌ای نو، پیمان‌های اجتماعی مدینه، پیمان با یهود و نحوه مقابله با پیمان‌شکنان و چگونگی مدارای پیامبر با دشمن متکبر مکی و سرانجام جنگ ناگزیر بدر و شکسته‌شدن هیمنه قریش و رویدادهای پس از آن تا آستانه نبرد احد، این بخش از کتاب را پدید آورده است.

نقشه **هجرت رسول خدا ﷺ از مکه به مدینه** در ابتدای بخش سوم کتاب^(۲۵) را از دقیق‌ترین نقشه‌های کتاب می‌توان دانست که برای دقت در جزئیات و دسترسی به شواهد تأییدکننده آن، ماه‌ها زمان صرف شد. نقشه‌های ممتاز دیگر عبارتند از: **نقشه مسجد نبوی**^(۲۶)، نقشه **غزوه ذوالْعَشْرِه**^(۲۷)، نقشه **مسیر مسلمانان از مدینه تا بدر**^(۲۸) و **از بدر تا مدینه**^(۲۹)، نقشه **نبرد بدر**^(۳۰)، نقشه **سربه قَرَدَه**^(۳۱) و

از تصاویر قدیمی درخور توجه در بخش سوم به تصاویر **منطقه و مسجد قُبا**^(۳۲)، **بنای مَبْرَکُ النّاقه در مسجد قُبا**^(۳۳)، **مسجد جُمَعَه**^(۳۴)، **خانه سَعْدِ بْنِ خَیْثَمَه و کُلْثُومِ بْنِ هَذَم و مسجد عَرَفَه**^(۳۵)، **خانه ابویُؤبُوب انصاری**^(۳۶)، **مساجد مَصَلّا**^(۳۷)، **چاه و مسجد سُفْیا**^(۳۸) و ... اشاره کرد.

نگاره‌های ممتاز این بخش نیز عبارتند از: نگاره **مسجد قُبا**^(۳۹)، **ساخت مسجد نبوی**^(۴۰)، **مسجد غَمامه**^(۴۱)، دو نگاره **نبرد بدر**^(۴۲) و **مسجد قِبْلَتَین**^(۴۳).

جدول‌هایی چون جدول **نمازگاه‌های رسول خدا ﷺ**^(۴۴) و جدول **ازدواج امیرمؤمنان علی ﷺ و حضرت فاطمه**^(۴۵) نیز از قسمت‌های جالب توجه این بخش به شمار می‌رود.

بخش گاهشمار رویدادها^(۴۶)، در یک نگاه سریع به رویدادهایی که به طور عمده در کتاب بدان اشاره شده می‌پردازد. ضمن این‌که در پی‌نوشت صفحات سمت چپ کتاب، به سال وقوع رویدادهای متن (بر اساس هجری قمری) اشاره شده تا خواننده به آسان‌ترین شکل ممکن به رویدادهای تاریخی هر سال دست یابد.

کتاب‌نامه تفصیلی و زیبا از منابع و مصادر جلد دوم^(۴۷)، زینت بخش صفحات پایانی کتاب شده که شکل ارائه آن ممتاز و جالب است.

۱. ص ۱۳
۲. ص ۳۳
۳. ص ۶۱
۴. ص ۵۷ و ۱۷۴
۵. ص ۱۴ تا ۱۷
۶. ص ۳۸ تا ۵۱
۷. ص ۱۴
۸. ص ۱۹
۹. ص ۲۰
۱۰. ص ۲۰
۱۱. ص ۳۸
۱۲. ص ۱۱۹
۱۳. ص ۱۱۱
۱۴. ص ۱۱۱
۱۵. ص ۱۳۹
۱۶. ص ۳۶، ۱۳۶ و ۱۳۸
۱۷. ص ۸۷
۱۸. ص ۱۲۵
۱۹. ص ۱۴۲ و ۱۴۳
۲۰. ص ۱۳۴ و ۱۳۵
۲۱. ص ۱۳۷
۲۲. ص ۹۱ و ۹۲
۲۳. ص ۱۰۴ تا ۱۰۷
۲۴. ص ۱۶۶ و ۱۶۷
۲۵. ص ۱۸۴ و ۱۸۵
۲۶. ص ۲۳۸ و ۲۳۹
۲۷. ص ۲۸۲ و ۲۸۳
۲۸. ص ۳۲۲ و ۳۲۳
۲۹. ص ۳۶۲ و ۳۶۳
۳۰. ص ۳۳۲ و ۳۳۳
۳۱. ص ۴۱۳
۳۲. ص ۱۹۸ و ۱۹۹
۳۳. ص ۲۱۴
۳۴. ص ۲۲۰
۳۵. ص ۲۰۸ و ۲۰۹
۳۶. ص ۲۲۷
۳۷. ص ۲۹۶ و ۲۹۷
۳۸. ص ۳۱۴
۳۹. ص ۲۱۵
۴۰. ص ۲۳۴
۴۱. ص ۳۰۷
۴۲. ص ۳۴۰ و ۳۴۱
۴۳. ص ۳۷۵
۴۴. ص ۲۹۴
۴۵. ص ۳۹۲ و ۳۹۳
۴۶. ص ۴۲۰ تا ۴۲۲
۴۷. ص ۴۲۴ تا ۴۳۶

بجش اول

حضرت محمد ﷺ

از ولادت تا بعثت